

Håkan Skogsjö

På jakt efter den äng som flytt

Särtryck ur

Gammalt och nytt från Föglö 2012

utgiven av Föglö hembygdsförening

Distribuerad som pdf-fil 2025

Copyright © Håkan Skogsjö (CC BY-SA 4.0)

Den sällsynta apollofjärilen aviserar högsommarens ankomst på Härdal. Här ses den i juli 2011 – lika stor som orädd – vila i kvällssolen på en rosbuske vid stranden. Platsen var tidigare ett mörkt och fuktigt alkärr utan gräs och örter dit inga fjärilar flög.

Text o bild: Håkan Skogsjö

På jakt efter den äng som flytt

Den åländska landskapsbilden förändrades i grunden under 1900-talet. Det öppna och varierade ersattes av en enahanda, närmast digital miljö: Åker och skog. Det som fanns däremellan – den artrika ängen – har nästan helt försvunnit. Men i Vargskär finns det de som kämpar emot och värnar den gamla ängen.

Sommaren 1776 tillbringade lantmätaren Johan Strömborg i den åländska skärgården, sysselsatt med att skattnägga byarna. Han mätte, räknade och ritade för att hans kartor skulle bli så korrekta som möjligt. Men lika viktigt för honom var att redogöra för böndernas ekonomiska villkor. När vi i dag studerar hans kartor och texter förstår vi att skärgården på hans tid inte alls såg ut som i dag.

Johan Strömborg inledde sitt arbete i Jurmo i norra Brändö i slutet av maj 1776. Till byn hörde inte mindre än 197 holmar, men den enda skog som fanns på alla dessa var lite al och enris och en del björk. Allt virke som behövdes för att bygga hus och gårdsgårdar måste köpas från Finland. I Fiskö var situationen likadan. På 236

holmar växte så lite att det knappt räckte till brännved.

Strömborg fortsatte senare samma sommar via Kumlinge till Vargskär i Föglö. Där mötte samma syn. I Ulversö växte en del al och björk som räckte till egen ved, men virke till hus och gårdsgårdar måste köpas. I grannbyn Nötö beskrivs holme efter holme som "skoglös". På hemlandet växte al som användes till vedbrand och vinterfoder åt kreaturen.

Den som i dag reser i Johan Strömborgs fotspår möter en annan skärgård. Det tidigare öppna kulturlandskapet, präglat av intensiv boskapsskötsel i generationer, har växt igen och blivit beskat. De forna betesholmarna har klätts i mörkgröna baskrar av tallar, stränderna draperats med täta kappor av al och det vassa enriset

brett ut sina täckande mattor. Fri sikt och öppna ytor har ersatts av en sluten och mörk miljö.

Konsekvenserna är flera: Utsikter och vyer har försvunnit samtidigt som det är svårare att röra sig i naturen och den artrika floran har utarmats.

Härdal blir vårt

Det var den heta sommaren 1999 som vi – min sambo Helena Blomqvist och jag – blev ägare till parcellen Härdal i Nötö. Men vi förstod snart att ingen kände till "Härdal", däremot "Sjölunds". Och det hade sin förklaring. Ända sedan tillkomsten 1880 hade Härdal innehafts av familjen Sjölund, först gamle kofferdiskepparen Karl (1852–1936), gift inte mindre än fyra gånger, och sedan yngste sonen Erik (1903–64) och hans hustru Anna (1904–98), hemma från Kroks i Kallsö.

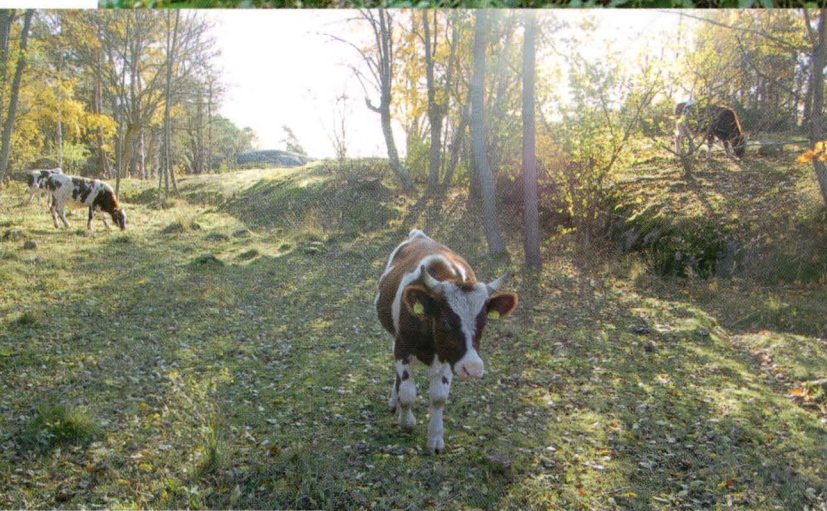
Husen på Härdal var slitna, men den ålderdomliga gårdsmiljön med

Den ålderdomliga gårdsmiljön på Härdal. En enkelstuga med veranda omgiven av ett par stockbodar. Bostadshuset ska vara uppfört 1880. Åtminstone den större (högra) boden torde vara från ungefär samma tid. Den omsorgsfulla renoveringen av husen, som pågått i mer än tio år, har gjorts av snickaren Emil Sundblom i Sonboda.

sina små bodar och lider tilltalade oss. Och en expert på gamla hus, museichefen Kjell Ekström, intygade att de trots sitt gistna yttre var i gott skick, förutom att taket på en av bodarna måste repareras.

Den tillhörande marken var väl tilltagen för ett fritidshus, knappt tio hektar. Den har sedan kompletterats så att vi nu äger nästan hela Härdals så kallade Hemskifte om cirka femton hektar, däremot inte

Ovan: Det är den 15 juli 1999 klockan 16.18, minuten innan arbetet med att bana väg genom djungeln på Härdal inleds. Ohävdarterna täcker marken, spröt av spåda lönnar, askar och rönnar sticker upp mest överallt och inget direkt solljus når marken.

T.v. Samma plats nio år senare, hösten 2008. Vårt arbete med att röja tillsammans med kalvarnas betande har skapat en öppnare och mer vistelsevänlig miljö. Alknipet till vänster är detsamma som finns längst till höger på bilden ovan.

T.h: Den lilla vägen ner till Söderåakern nöjde vi oss i början med att slå med slåtterbalk för att göra den hjälpligt framkomlig, men senare har området utmed vägen röjts.

Ovan: Åkervägen tio år senare. Hasselbusken till vänster är densamma som på lilla bilden. Området till höger om stängslet betas från försommaren, men till vänster släpps djuren in först i mitten på juli.

holmarna som ingick i fastigheten på skepparen Sjölund's tid.

Ägorna var nog egentligen i sämre skick än husen. De hade genomgått samma förvandling som nästan all annan mark i den åländska skärgården – och för den delen också i skärgårdarna i Finland och Sverige. Större slätterängar hade om möjligt odlats upp till åkrar, medan de tidigare betesmarkerna – hagmarken, stranden och strandängarna liksom skogen – hade fått växa igen och blivit mer eller mindre oframkomliga. De enda fria ytorna utgjordes av berg i dagen.

När vi köpte Härdal 1999 var vår kunskap om allt detta befriande liten. Vi visste föga om skärgårdsnaturens dystra utveckling och ingenting om hur Härdal hade tätt sig bara några decennier innan vi kom dit. Vi uppfattade bara området som någon sorts oslipad

ädelsten, att där fanns värden som förmodligen kunde lockas fram.

Samma dag som köpebrevet undertecknades inhandlades ett par grensaxar och arbetet med att bana väg i djungeln inleddes.

Det var den 15 juli och sommaren så torr att asparna redan hade börjat tappa sina löv.

Historien uppdragas

Allteftersom arbetet fortskred – och redskapen utökades med bland annat en röjsåg – gjorde vi iakttagelser som skvallrade om Härdals historia.

De förvuxna hamlade (kvistade) träden, mest björk och ask men också en del asp, vittnade om gamla lövängsmarker medan åtskilliga mångstammiga alar förmodligen var resultatet av ett stubbskottsbruk som verkar ha pågått in på 1960-talet. Snart började vi förstå att det på Härdals femton hektar

fanns få träd som var äldre än 50-60 år. Många var faktiskt bara 20-30 år trots en ganska imponerande höjd. Undantagen som vi såg var de gamla hamlade träden och en del tallar och ekar med stora och vida grenverk liksom en och annan krum bergtall.

Långt fram i tiden, ännu i mitten på 1900-talet, hade landskapet alltså varit tämligen öppet med vidsträckta utsikter över omgivande fjärdar och sund från de högre bergen. Tyvärr har vi inte hittat några fotografier som visar hur Härdal såg ut på den tiden.

Istället beställde vi kopior av lantmäteriverkets flygfoton över Nötö, tagna i början av 1960-talet och i början av 1980-talet. De bekräftade vad vi redan hade förstått. Det var inte bara slyet och den täta

undervegetationen – den växtlighet som gjorde Härdal mer eller mindre oframkomligt – som hade tillkommit under de senare decennierna, utan så gott som vartenda träd. Det mer eller mindre skoglösa landskap som mötte lantmätare Strömborg på 1770-talet hade uppenbarligen existerat in på 1900-talet.

Grensaxarna och röjsågen måste kompletteras, förstod vi. Det räckte inte att röja sly, buskar och mindre träd för att återskapa något av det forna landskapet. Också de stora träden med sina skuggande grenverk måste bort för att på allvar vända utvecklingen.

En motorsåg införskaffades.

Bakslag i arbetet

Med kraftfullare redskap och lite envis ihärdighet kunde vi skapa små gläntor här och där. Löv och förna räfsades bort och solljuset nådde åter marken för första gången på decennier. Resultatet blev

dock inte riktigt vad vi hoppats på. Skogspipa och sibirisk björnfloka i oanad storlek – högre än vi själva – tog snabbt våra mödosamt tillkomna öppningar i besittning.

Med en slätterbalk gick det att hålla jätteväxterna någorlunda stången, men vi började förstå att det knappast var möjligt att hävda några större områden med enbart mänskligt arbete, trots maskiner. Resultatet stod inte i proportion till arbetsinsatsen.

Det krävdes uppenbarligen någonting mer: Betesdjur.

Som tur är finns det ganska gott om sådana i Nötö. Grannen Henry Helin på Västergårds lovade på älghippan vintern 2004 – vänlig och hjälpsam som alltid – att hålla några kalvar på våra marker om vi ordnade stängsel. I början av juni släpptes de första djuren ut.

Med åren har ett femtiotal kalvar hjälpt oss i arbetet. De har lärt oss mycket, inte minst hur duktiga

de är på att rymma. Men vi har blivit allt bättre på att stängsla. Numera är vi ganska jämspelta; kalvarna brukar rymma någon gång varje sommar, men inte mer.

Men framför allt har de lärt oss något viktigare: Att ängsmark kräver betesdjur.

Det är i samspelet mellan mark och djur som ängarna har uppstått. Kreaturens betande och trampande är inte bara en hjälp i vårt arbete utan en förutsättning för att ängar, backar, stränder och berg ska kunna skötas på ett bra sätt – så att artrikedomen består och helst förbättras samtidigt som marken förblir välvårdad och prydlig. Några maskiner som kan ersätta djuren finns inte.

Kalvar betar gräs och örter, men inte träd, buskar eller sly. Därför måste vedartade växter hållas efter. Vi ägnar oss åt en ständig jakt på uppstickande tall, asp, sälg, ask, björk, al, vide och allt annat som

Ovan: Vass är många gånger en ganska trist växt, eftersom den så totalt kan invadera ett område och tränga undan annan växtlighet. Dessutom står den höga och skymmande vassen kvar mer eller mindre året om, eftersom årsskotten växer upp mellan den vissnade fjolårsvassens torra strån.

T.v: Som tur är betas vass begärligt av såväl kalvar som hästar. Samma plats som bilden ovan, fast sju år senare. Ett betydligt trevligare landskap, helt och hållet tack vare djuren. Här har ingen röjning behövts.

Artrikedomen är på vissa håll förbluffande. Här ses på någon kvadratmeter blodnäva, brudbröd, smultron, solvända, jungfrulin, vildlin, utblommad Adam och Eva, liljekonvalj, grässtjärnblomma, vitmåra, stenhallon, vitklöver, rödklöver och skogskovall liksom en del mindre välkomna gäster som björk, asp och rönn.

kalvarna undviker. Dit hör också älggräs, som de tycker smakar illa, och taggiga rosor, tistlar och hal-lonsnår.

Utan detta arbete tar ohävd-sar-terna snart över igen. Ungefär som ogräsen i ett trädgårdsland.

Den artrika floran

Att floran på delar av Nötö – liksom på Jyddö och Bänö – är ovanligt artrik har länge varit känt. Bota-

nikprofessorn Alvar Palmgren un-dersökte för hundra år sedan den åländska lövängsfloran. Vargskär var ett område som han inventera-de särskilt noggrant. Han räknade in 206 arter på Bänö, 191 på Nötö och 189 på Jyddö.

Nötö besökte han vid flera till-fällen (24 juni 1907, 27 juni 1913 samt den 9 juni och 24 juli 1914) och fann den artrika lövängsfloran främst på öns östra del. Av Palm-grens karta och beskrivningar ver-ka Härdal i sin helhet ha ingått i det område han inventerade. Det betyder att vi har en god känne-dom om hur lövängsfloran såg ut på Härdal för hundra år sedan.

Efter att själva ha gått med näsan i backen åtskilliga timmar under ett drygt decennium vågar vi påstå att floran har förändrats påfallande lite, i alla fall vad gäller förekommande arter. Enstaka har tillkommit, exempelvis ängsnejlika som Palmgren hittade på Jyddö och Bänö men inte på Nötö, och luden johannesört som vi påträffat på

Härdal men som Palmgren inte no-terade i Vargskär. Några arter ver-ka ha gått åt motsatt håll. Som-marängsgentiana var för hundra år sedan ganska vanlig på Nötö, men förefaller nu vara försvunnen. Det är också den allmänna utveckling-en för växten, som i dag är mycket sällsynt på Åland.

Det är däremot svårare att av-göra vilka arter som har gynnats respektive missgynnats av de stora förändringarna i landskapet sedan Palmgrens tid. Men en del tydliga förändringar har skett. Palmgren noterar gullvivan som tämligen ovanlig på Nötö, medan majvivan var vanlig. I dag är det tvärtom. Gullvivor finns i mängd, medan majvivan tyvärr knappt längre på-träffas.

Lönen för mödan

Det är svårt att säga mer exakt hur vårt röjningsarbete har påverkat floran på Härdal under det dryga decennium vi – med hjälp av kal-varna – har öppnat upp markerna.

Kartan visar de områden i Vargskär som botanikprofessorn Alvar Palmgren intresserade sig särskilt för när han studerade den åländska lövängsfloran i början av 1900-talet. Mest intressanta var östra Nötö, västra Jyddö och norra Bänö.

En art som tydligt har ökat på Härdal är jungfrulin, som numera färgar flera backar vackert blåa i juni.

Några trevliga arter tycker vi oss märka en tydlig ökning av. Det gäller särskilt jungfrulin som numera färgar flera backar mörkblå i slutet av juni, men också solvändorna verkar trivas bättre med det ökade ljusinsläppet.

Andra däremot har missgynnats av utvecklingen. Det gäller särskilt växter som kalvarna finner smakliga. Den höga bladvassen syns

knappt längre utmed stranden och på strandängen, vilket är en uppskattad utveckling, men tyvärr betar de liljekonvaljer lika begärligt som vass.

Den främsta vinsten med vårt röjningsarbete är dock inte enstaka örters eventuella förökning, utan att Härdal har blivit öppnare, ljusare och mer tillgängligt. Där vi tidigare måste kryssa mellan träd-

stammar och ducka för grenar och ta omvägar runt enrissnår, rör både vi och kalvarna oss numera obehindrat. Samtidigt har gamla vyer återuppstått. Ryggen av en alkappa har ersatts av en vacker utsikt över Koskärsfjärden och Embarsundsleden. Den lilla åkervägen som löpte i en korridor mellan tätvuxna rader av kläna björkar, aspar och sälgar, skiljer numera en prydligt betad äng från ett lägre berg.

Sakta men säkert tar vi oss bakåt i tiden mot Johan Strömborgs tid.

Men om det är önskvärt att nå ända till det skoglösa landskap som fanns för 236 år sedan är väl tveksamt. Det var nog egentligen resultatet av ett överutnyttjande av naturens resurser. Av ekonomiska skäl hade tidigare generationer förmodligen lockats till en alltför omfattande vedexport till Stockholm. Den intensiva kreaturshållning som bedrevs – för att kunna tillverka den goda Föglöosten – gjorde sedan tillsammans med de egna behoven av ved, virke och stör att skogen aldrig återhämtade sig.

Så lagom är nog trots allt bäst.

Söderåkern på Härdal brukas numera ungefär som en traditionell slätteräng. Den får växa förhållandevis länge, senaste år fram till början av juli. Efter slåttern torkas höet liggande på åkern innan det balas och körs bort. Därefter släpps djuren in.